

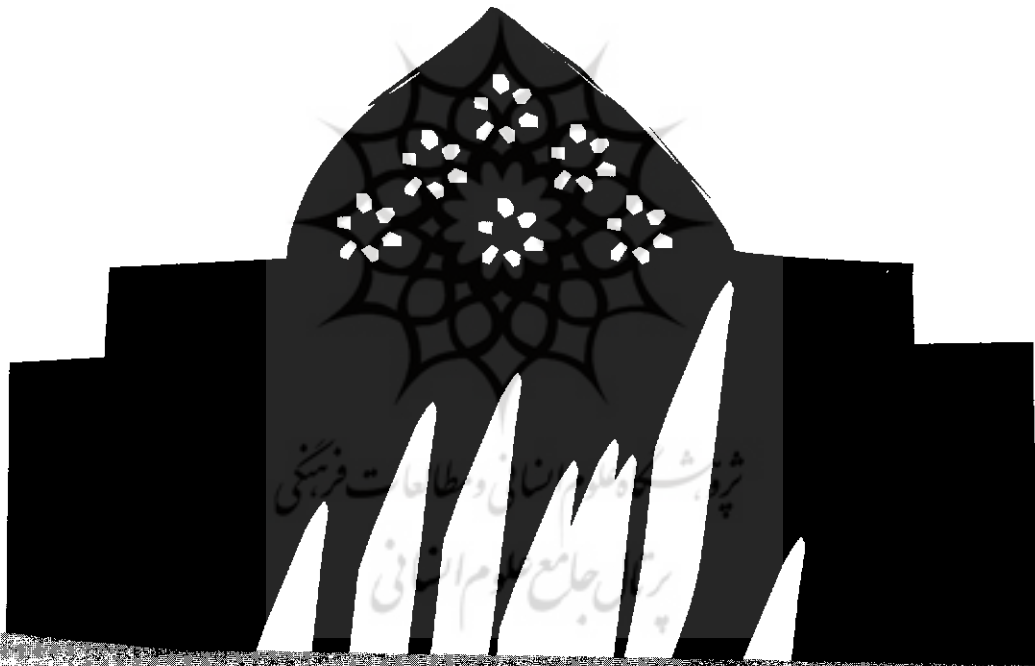

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

سهم نویسندگان و سخنوران شبه قاره در ادبیات فارسی

(م ۶۳۵ هـ) از افغانستان، حسین زنجانی، شیخ جلال الدین تبریزی، سید علی همدانی (م ۷۸۶ هـ) شاه شمس سبزواری، عثمان مروندی (م ۶۲۲ هـ) از ایران و ده‌ها تن دیگر، از جمله: معین الدین چشتی اجمیری (م ۶۳۴ هـ) شیخ بهاء الدین زکریا (م ۶۶۴ هـ) شاه رکن الدین عالم، (م ۷۳۵ هـ) حاجی امداد الله مهاجر مکی، نظام الدین اولیاء (م ۷۱۵ هـ ق)، سید محمد گیسو دراز و دیگران که در ترویج دین مبین اسلام سهم شایانی داشته‌اند. چنانکه می‌دانیم زبان فارسی وقت، با مسلمانان، هم‌زمان وارد شبه قاره گشت، به همین دلیل می‌توان قدمت و سابقه آن را در این سرزمین، حداقل هزار و صد سال تخمین زد - اگر کمی صریح‌تر گفته شود، احیای

اسلام به سه طریق عمده در سرزمین شبه قاره راه یافت، یکی به واسطه تهاجم تأدیبی اعراب به مناطق مکران و سندبه و بیه به فرماندهی محمد بن قاسم (۹۲ هـ) در زمان عبدالملک بن مروان و ولید بن عبدالملک، و طی قرون بعد با لشکر کشی‌های فرمانروایان مسلمان از سرزمین‌های آسیای میانه، افغانستان و ایران، دیگر توسط بازرگانان مسلمان که از طریق دریایی به سواحل غربی شبه قاره رفت‌وآمد می‌کردند و در آخر به همت روحانیان و اولیاء الله و عارفان و اهل ادب که از نقاط خارج از شبه قاره برخاسته بودند؛ نظیر شیخ اسمعیل بخاری، از ازبکستان، سید علی هجویری (م ۴۸۱ به بعد)، سید شاه یوسف گردیزی و مسعود بختیار کاکای

زبان فارسی در ایران بعد از اسلام در دوره طاهریان (۲۵۹-۲۰۵ ه.ق)، و صفاریان (۲۹۰-۲۴۵ ه.ق)، صورت می پذیرفت و نخستین آثار منظوم از دوره یعقوب لیث (۲۵۶-۲۶۵ ه) سراغ داریم - سومین دودمان که جانشین سلاطین نامبرده گردید، سامانیان (۳۸۹-۲۶۱ ه.ق)، بودند که صفحاتی از پاکستان کنونی شامل قلمرو آنان بوده است. نخستین سخنور فارسی شبه قاره که معاصر رودکی سمرقندی و اهل قزدار بلوچستان، رابعه بن کعب، بانوی تحصیل کرده‌ای بود، که شعرش با وصف گذشت یازده قرن زیبایی لغوی و معنوی خود را حفظ کرده است. به طور نمونه دو بیت از دو غزل مختلف رابعه جهت استفاضه، عرضه می‌دارم:

مگر چشم مجنون به ابر اندر است
 که گل رنگ رخسار لیلی گرفت
 دعوت من بر تو آن شد کایزدت عاشق کناد
 بر یکی سنگین دلی نامهربان چون خویشتن
 همزمان با فرمانروایی غزنویان (۴۰۵-۵۸۲ ه) نخستین اثر منثور عرفانی **کشف المحجوب** نوشته علی بن عثمان هجویری معروف به داتا گنج بخش در لاهور به منصفه شهود رسید - در همین دوره ابو عبدالله روزبه نکتی لاهوری، ابوالفرج رونی و مسعود سعد سلمان (م ۵۱۵ ه) در صحنه سخن سرایی سرآمد معاصران بوده‌اند - ابوالفرج رونی دارای این

امتیاز است که وی به عنوان نخستین فارسی گوی صاحب دیوان شبه قاره شناخته می‌شود - تا آنجایی که به آشنایی ایرانیان عصر حاضر به شعر ابوالفرج تعلق دارد، دیوان وی برای اولین دفعه در مسکو به اهتمام پروفسور چایکین در سال ۱۳۰۴ هجری شمسی به چاپ رسید و در ایران به بهای نازلی به فروش رسید. به نظرم ابوالفرج اولین سخنور فارسی شبه قاره‌ای بوده که ۷۸ سال پیش مورد توجه محافل ادبی ایران قرار گرفت - مسعود سعد سلمان در حبسیه سرایی پیش قراول محسوب می‌شود:

نه نه ز حصن نای بیفزود جاه من

داند جهان که مادر ملکست حصن نای

امروز پست گشت مرا همت بلند

زنگار غم گرفت مرا طبع غم زدای

کاری ترست بر دل و جانم بلا و غم

از رنج آب داده و از تیغ سر گرای

شایسته تذکر است که در اوایل دوره غزنویان ابوریحان بیرونی

کتاب **تحقیق مالهند** را تألیف و موجب آشنایی بیشتر جهان اسلام

پیرامون شبه قاره گردیده بود - نقل و انتقال علما، عرفا و دانشمندان

فارسی زبان، از صفحات ماوراءالنهر، آسیای میانه، خراسان بزرگ و

سیستان از طریق دره هیرمند، و آمو دریا و سواحل خلیج فارس به جلگه

رود سند و فراتر از آن تسریع یافت - در پی اضمحلال قدرت غوریان

(۵۸۲ - ۶۰۲ هـ)، پنج خانواده مختلف پشت سر هم بر تخت سلطنت

لاهور و دهلی تکیه زدند که از غلامان (۶۰۲ - ۶۸۹ هـ) خلجیان

(۶۸۹ - ۷۲۱ هـ) تغلقان (۷۲۱ - ۸۱۷ هـ) سادات (۸۱۷ - ۸۵۵ هـ) و لودیان

(۸۵۵ - ۹۳۲ هـ) عبارت بودند معمولاً آنها در تاریخ به نام سلاطین دهلی،

شناخته می‌شوند و دوره فرمانروایی ایشان در حدود ۳۳۰ سال است. از

صدها نویسنده و سخنور فارسی که در دوره سلاطین می‌زیسته‌اند،

ابوالحسن امیر خسرو (م ۷۲۵ هـ)، امیر حسن سجزی، (م ۷۳۷ هـ)، چراغ

دهلوی (م ۷۵۷ هـ)، شیخ جمالی (م ۹۴۲ هـ) نظام‌الدین اولیاء (۷۲۵ هـ)،

شیخ زکریاء ملتانی (م ۶۶۴ هـ) و شاه جلال که آرامگاهش در سیلپت

بنگلادش مرجع خلائق است، می‌توان اسم برد.

برجسته‌ترین چهره صحنه سخنوری دوره سلاطین، امیر خسرو،

دارای شخصیت چند بعدی است - سمت ملک الشعراء دربار پنج

سلطان را بیپایه به عهده داشت، در عین حال امیر لشکر، مشاور، نویسنده،

موسیقیبان و متصوف عامل بوده است - در آثار منثور وی **رسائل اعجاز**

در ۵ مجلد که واقعاً اسمی با مسمی است و **تاریخ علانی و افضل**

الفوائد هستند - در همه اصناف سخن چیره دست بود. دارای پنج دیوان

به نام **تحفة الصغر**، **وسط الحیات**، **غرة الکمال**، **بقیة نقیه** و

نهایة الکمال و ده‌ها مثنوی از جمله: **تغلق نامه**، **مفتاح الفتوح**،

نه سپهر، **قران السعدین** و **عشقیه**، **خمسه پنج گنج** به تقلید از

نظامی به اسامی **مطلع الانوار**، **شیرین و خسرو**، **لیلی و مجنون**،

آیینة اسکندری، **هشت بهشت** و چندین اثر دیگر - غیر از موضوعات

تاریخی، عرفانی، اجتماعی و اخلاقی، شعر امیر خسرو دارای عناصر

پند و اندرز و حکمت نیز است:

باز کسی را که حسد ره زند

زخمه درین ره نه یکی ده زند

گر به مثل صد هنر آرم ز غیب

هیچ نگاهی نکند جز به عیب

صد سخن راست نگیرد به هیچ

یک رقم کز کند انگشت پیچ

اما از عرفای بنام شبه قاره طی قرن هفتم هجری قمری، لعل

شهباز قلندر (م ۶۲۲ هـ) معین‌الدین چشتی (م ۶۳۳ هـ) قطب‌الدین بختیار

کاکلی (م ۶۳۴ هـ) شیخ جلال‌الدین تبریزی (م ۶۵۴ هـ) سید جلال‌الدین

بخاری (م ۶۹۰ هـ) فریدالدین گنج شکر (م ۶۷۰ هـ) و افراد دیگر که نه

فقط در اشاعه دین مبین اسلام در شبه قاره دارای موقعیت ممتازی

هستند، بلکه در ترویج زبان و ادبیات فارسی خدمات آنان چشمگیر است،

رباعی کم نظیر و معروف **خواجۀ امیر:**

شاه هست حسین پادشاه هست حسین (ع)

دین هست حسین (ع) دین پناه هست حسین (ع)

سر داد، نناد دست در دست یزید

حقا که بنای لاله هست حسین (ع)

زبانزد محافل دینی و عمومی است یا برای داتا گنج بخش چنین

ابراز عقیدت کرده که بر سر لوح مزار عارف نامی مضبوط است:

گنج بخش فیض عالم مظهر نور خنا

ناقصان را پیر کامل، کاملان را رهنما

اما در تغزل نیز سوز درونش مترشح است:

آن درد که من دارم با کس نتوان گفتن

درد دل دریا را با خس نتوان گفتن

امتیاز دیگر شبه قاره که طی قرن هفتم هجری پدید آمد، تألیف

نخستین تذکره شعرای فارسی توسط سدیدالدین محمد عوفی در اوج

واقع در منطقه بهاولپور کنونی است. عوفی در تذکره خود احوال و

نمونه‌هایی از اشعار فارسی گویان از آغاز تا دوره معاصر خود آورده، مثلاً

قدیمی‌ترین مأخذ برای احوال رابعه دختر کعب، همین **لباب الالباب**

عوفی محسوب می‌شود.

یکی از سرشناس‌ترین سخن‌سرایان فارسی نیمه اول قرن هشتم

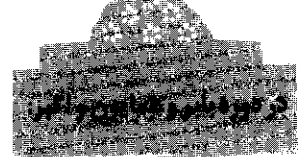
هجری امیر حسن دهلوی (م ۷۳۷ هـ) است که دوره میانسالی وی با کهولت امیر خسرو معاصر بود - با این وصف به پاس قبول عامه‌ای که داشت، به سعدی هند ملقب گردید - غیر از دیوان فارسی اثر منثور وی به موضوع ملفوظات نظام‌الدین اولیا، «فوائد الفوائد» نیز در محافل عرفانی مورد توجه بوده است.

صاحب تذکره سیر العارفین، شیخ جمالی (م ۹۴۲ هـ) در اواخر دوره سلاطین و اوایل دوره تیموریان شبه قاره می‌زیسته - غیر از دیوان اشعار، آثار برجسته وی مفتاح الاسرار، شرح لمعات، مثنوی مهر و ماه و مثنوی مرآة العالی هستند - جمالی به مسافرت‌هایی به نقاط دور دست همت گماشته، از جمله: تشریف به حرمین شریفین و بیت المقدس، سفرهای هرات، خراسان، آذربایجان، مازندران، گیلان، شام، عراق، روم و اندلس. دو بیت نمایانگر فکر ژرفای وی:

مرد را کردار، عالی قدر گرداند نه نام

هر کس کو را علی نام است نی چون حیدر است
از معانی افتخار سینه عالم بود

عزت معدن نه از کوه است بل کز گوهر است
دوره فرمانروایی تیموریان شبه قاره از ۹۲۲ هـ تا ۱۲۷۴ هجری قمری دوره شکوفایی و توسعه و گسترش زبان و ادبیات فارسی، در سر تا سر این سرزمین پهناور بوده است. عده نویسندگان و سخنورانی که در حمایت خود فرمانروایان تیموری و یا امرای شان به سر برده‌اند و صدها اثر منثور و منظوم را به وجود آورده‌اند، به چند صد تن می‌رسد. ما فقط برجسته‌ترین آنان را نام می‌بریم:

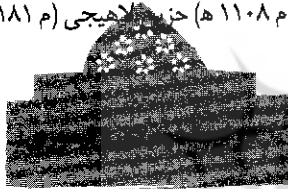
غیاث‌الدین خواند میر مؤلف تاریخ حبیب السیر، بیرم خان (م ۹۶۸ هـ) غزالی مشهدی (م ۹۸۰ هـ) ابوالفیض فیضی (م ۱۰۰۴ هـ) عرفی شیرازی (م ۹۹۹) نظیری نیشابوری، ابوالفضل علامی مؤلف اکبر نامه و آیین اکبری، ملا عبدالقادر بدایونی صاحب منتخب التواریخ، میرزا عبدالرحیم خانخانی، ابوالفتح گیلانی، شیخ احمد سرهندی، نظام‌الدین صاحب طبقات اکبری و شیخ عبدالحق محدث دهلوی (م ۱۰۵۲ هـ).

در دوره تیموریان و صفویان:

نویسندگان و سخنوران سرشناس دوره‌های جهانگیر، شاهجهان،

و اورنگ زیب، قاضی نورالله شوشتری مؤلف مجالس المومنین، ملک قمی (م ۱۰۲۵ هـ) ظهوری ترشیزی (م ۱۰۲۵ هـ) طالب آملی (م ۱۰۳۶ هـ) قدسی مشهدی (م ۱۰۵۴ هـ) منیر لاهوری (م ۱۰۵۵ هـ) محمدقلی سلیم تهرانی (م ۱۰۵۷ هـ) ابو طالب کلیم همدانی (م ۱۰۶۱ هـ) محمد داراشکوه (م ۱۰۶۹ هـ) صائب تبریزی (م ۱۰۸۶ هـ) غنیمت لاهوری (م ۱۱۰۰ هـ) نعمت خان عالی شیرازی (م ۱۱۲۱ هـ) کامکار میرزا مؤلف تاریخ جهانگیری، انجوی شیرازی مؤلف فرهنگ جهانگیری، غنی کشمیری (م ۱۰۷۹ هـ) عبدالقادر بیدل (م ۱۱۳۴ هـ) ناصر علی سرهندی (م ۱۱۰۸ هـ) حزین لاهیجی (م ۱۱۸۱ هـ) زیب النساء مخفی بوده‌اند.

این دوره که پس از درگذشت اورنگ زیب (م ۱۷۰۷ هـ) آغاز و با برچیده شدن سلطنت بهادر شاه ظفر (۱۸۵۷ م) پایان می‌یابد، صدها نویسنده و سخنور در قلمرو تیموری یا در سلطنت‌های سابق جنوب شبه قاره (مثلاً در گولکنده و بیجاپور) منشأ صدها اثر منثور و منظوم بوده‌اند؛ از جمله: محمد امین میرروح الامین، صاحب دیوان و مثنوی‌های متعدد، نظام‌الدین شیرازی مؤلف تاریخ قطب شاهی، اسدالله خان غالب (م ۱۸۶۹ م) سراج‌الدین علی خان آرزو (م ۱۱۶۹ هـ) محمد حسین قتیل و ده‌ها تن دیگر در دوره انگلیسی‌ها و پس از استقلال حتی در دوره سیطره انگلیس‌ها در شبه قاره موقعی که زبان فارسی در ادارات دولتی و مؤسسه‌های عالی جدید آموزشی جنبه رسمی نداشت، بازار شعر فارسی رونق کافی داشت، عظامی (م ۱۹۵۷ م) گرامی (م ۱۹۲۷ م) شبلی نعمانی (م ۱۹۱۴ م) حالی (م ۱۹۱۴ م) ظفر علی خان، ادیب فیروز شاهی (م ۱۹۱۳ م)، زیب مگسی (م ۱۹۵۳ م) و نام آورترین آنها سخنور اندیشمند این دوره علامه محمد اقبال (م ۱۹۳۸ م) است که به قول ملک الشعراء بهار (م ۱۹۵۱ م):

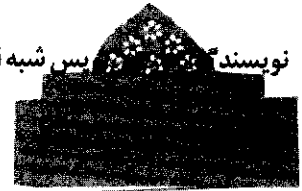
دور حاضر خاصه اقبال گشت

واحدی کز صد هزاران برگذشت
از اینکه اغلب مجموعه‌های شعری علامه اقبال به فارسی بوده، مجدداً زبان فارسی در حین حیات وی و پس از درگذشت او مورد توجه سخنوران شبه قاره قرار گرفت - از فارسی گوینان برجسته‌تر این دوره شامل رعنا کاظمی (م ۱۹۳۱ م) فیروز طفرایی (م ۱۹۳۱ م) قاسم یاسینی (م ۱۹۳۱ م) یوسف عزیز مگسی (م ۱۹۳۵ م) ابوبکر مستونگی (م ۱۹۳۷ م) داوود خان اختر شیرانی (م ۱۹۴۸ م) دکتر محمد دین تأثیر (م ۱۹۵۰ م) اصغر علی روحی لاهوری (م ۱۹۵۴ م) رضا علی وحشت

کلکتوی (م ۱۹۵۶ م) سردار عبدالرب نشتر (م ۱۹۵۸ م) اسد ملتانی (م ۱۹۵۹ م) عبدالمجید سالک (م ۱۹۵۸ م) مرتضی احمد خان میکش (م ۱۹۵۹ م) مولانا عطاء الله شاه بخاری (م ۱۹۶۲ م) هادی مچھلی شهری (م ۱۹۶۳ م) علامه عنایت الله خان مشرقی (م ۱۹۶۳ م) ناظم سنڈی (م ۱۹۶۴ م) عنایت الله ضیاء جعفری (م ۱۹۷۰ م) جگر کاظمی (م ۱۹۷۲ م) حفیظ ہوشیارپوری (م ۱۹۷۳ م) محمد حسین عرشی امرتسری (م ۱۹۸۵ م) محی الدین خلوت، عطاء الله خان عطا (م ۱۹۹۱ م) تبسم قریشی (م ۱۹۷۳ م) صوفی غلام مصطفی تبسم (م ۱۹۷۸ م) شبیر حسن خان جوش ملیح آبادی (م ۱۹۸۲ م) آقا حسین ارسطو جاهی، رئیس امرہوی (م ۱۹۸۸ م) انور فیروز پوری، ماهر القادری (م ۱۹۷۶ م) ممتاز حسن احسن (م ۱۹۷۴ م) ذہین تاجی (م ۱۹۷۸ م) دکتور خواجہ عبدالحمید عرفانی (م ۱۹۹۰ م) ہستند.

سید سبط حسن رضوی (م ۱۹۹۷ م) دکتور کلثوم فاطمہ سید (م ۲۰۰۱ م) محمد شریف چودھری (م ۲۰۰۳ م)، پروفیسور حضور احمد سلیم (م ۲۰۰۴ م)، دکتور محمد عبداللہ مرحوم، سید حسنین کاظمی مرحوم، دکتور محمد بشیر حسین مرحوم، دکتور مرتضی جعفری مرحوم، علی محمد حسینی مرحوم، دکتور عبدالوحد قریشی، دکتور عبدالشکور احسن، دکتور ظہور الدین احمد، دکتور عابد علی خان، دکتور سید علی رضا نقوی، دکتور سید محمد اکرم، دکتور صغری بانو شکفته، دکتور محمد صدیق شبلی، دکتور ساجد اللہ تفہیمی، دکتور آفتاب اصغر، دکتور ظہیر احمد صدیقی، دکتور محمد ظفر خان، دکتور آقا یامین، دکتور حمید یزدانی، دکتور انعام الحق کوثر، دکتور سلطان الطاف علی، دکتور گوہر نوشاہی، دکتور صابر آفاقی، رشاد احمد، دکتور طاہر صدیقی، دکتور خالدہ آفتاب، دکتور شمیم محمود زیدی، دکتور نسیرین اختر ارشاد، خانم بنت زہرا، دکتور یاسین رضوی، دکتور مہر نور محمد خان، دکتور سید قیوم، دکتور غلام ناصر مروت، دکتور شیر زمان فیروز، دکتور بشیر انور، دکتور محمد سلیم اختر، دکتور عصمت نسیرین، دکتور محمد اختر چیمہ، دکتور محمودہ ہاشمی، غلام حسن بلتستانی، دکتور اختر راہی، دکتور انجم حمید، دکتور عبداللطیف، دکتور ریحانہ افسر، دکتور سلیم مظہر، دکتور محمد ناصر، دکتور نجم الرشید، دکتور طاہرہ اکرم، دکتور رشیدہ حسن، دکتور شہلا سلیم نوری، حسین عارف نقوی، خانم فائزہ زہرا میرزا، دکتور خضر نوشاہی، محمد نذیر رانجھا، نگارندہ این سطور و ده‌ها نویسندگان دیگر

نویسندگان شبہ قارہ در دورہ معاصر

چنانکہ می دانیم بعد از استقلال شبہ قارہ ہم، زبان انگلیسی مقام اجتماعی و علمی سابق را کماکان احراز می کند و زبان های اردو در پاکستان، ہندی در ہند و بنگالی در بنگلادش بیش از پیش مورد توجہ است. بہ همین دلیل نویسندگان و محققان در شبہ قارہ معمولاً آثاری بہ دو سہ یا چہار زبان مختلف عرضہ می نمایند. با این وصف کسانی کہ در نیم قرن اخیر مولفات و یا مقالاتی کہ بہ فارسی تلوین کردند و برخی از آنہا شبہ قارہ یا ایران یا در ہر دو سرزمین چاپ و منتشر کردہ اند، بدون حفظ تقدم و تأخر، اسم می بریم:

شفیع مرحوم، شیخ محمد اکرام مرحوم، دکتور غلام جیلانی برق مرحوم، پروفیسور فیروز الدین رازی مرحوم، پروفیسور مقبول بیگ بدخشانی مرحوم، پیر سید حسام الدین راشدی (م ۱۹۸۲ م)، دکتور محمد باقر مرحوم، دکتور غلام سرور (م ۱۹۹۸ م)، پروفیسور وزیر الحسن عابدی مرحوم، دکتور سید مطیع الامام مرحوم، سید محمد عابد شبر مرحوم، پروفیسور منظور الحق، دکتور خواجہ عبدالحمید عرفانی (م ۱۹۹۰ م) دکتور محمد ریاض (م ۱۹۹۴ م) دکتور

حسن مرحوم، دکتور ہرومل سدار نگانی (م ۱۹۹۰ م) پروفیسور دکتور نذیر احمد، پرفیسور دکتور امیر حسن عابدی، قاضی سجاد حسین، پروفیسور عطا کریم برق، دکتور نور الحسن انصاری مرحوم، دکتور محمد اسلم خان مرحوم، دکتور محمد یونس جعفری، دکتور عبدالودود اظہر، دکتور کبیر احمد جائسی، دکتور سید وحید اشرف، دکتور سید رئیس احمد نعمانی، دکتور رضیہ اکبر حسن مرحومہ، دکتور شمس الدین احمد مرحوم، دکتور ضیاء الدین دسائی مرحوم، دکتور شریف حسین قاسمی، پروفیسور طلحہ رضوی برق، دکتور شریف النساء انصاری، پروفیسور بھگوت سروپ، دکتور رفیع الدین احمد، دکتور چندرشیکھر، دکتور ریحانہ خاتون، دکتور آصف زمانی، پروفیسور شعیب اعظمی، دکتور عبدالقادر جعفری، دکتور محمد تقی علی عابدی، دکتور خورشید فاطمہ حسینی، دکتور سید احسن الظفر، دکتور نبی ہادی، دکتور انوار احمد، دکتور محمد تقی علی عابدی، دکتور قمر غفار، دکتور سید مقبول احمد

مرحوم، دکتر شمس جهان، دکتر شمیم اختر، دکتر ذاکره شریف قاسمی،
محمّد شمس، دکتر سید کلیم اصغر، دکتر خان محمد عامر.

را هم به همین منوال قیاس فرمایند؛ زیرا زبان فارسی موقعیت ادبی و
ذوقی را در محافل علمی شبه قاره حفظ نموده است.

دکتر نورالدین، دکتر کلیم سهسرامی،
دکتر کلثوم ابوالبشر، دکتر ام سلمی، دکتر محمد شمیم خان، دکتر کنیز
بتول.

بررسی سهم نویسندگان و سخنوران فارسی شبه قاره، بدون
اغراق می‌توانیم بگوییم که آثار فارسی در زمینه‌های تاریخ‌نویسی،
تذکره‌نویسی، فرهنگ‌نویسی و علوم معقول و منقول اگر از لحاظ کمیت
شاید بیشتر از خود قلات ایران نبوده باشد، کمتر نیز بوده است - از حیث
ادبیات خالص نیز اهالی شبه قاره با وصف اینکه متوجه آثار سعدی، حافظ،
رومی و فردوسی و ده‌ها تن از سخنوران و نویسندگان ایران زمین بوده‌اند،
اما ذوق و قریحه فکر شعر را در شبه قاره به حدی به اوج و اعتلاء رسانیدند
که نام یکی از سه سبک شعر فارسی نسبت به شبه قاره دارد.

برخی سخنوران فارسی گوی معاصر شبه قاره

مرحوم (م ۱۹۷۷ م)، شیخ محمد ایوب
مرحوم (م ۱۹۸۱ م) رضا همدانی مرحوم (م ۱۹۹۴) حسنین کاظمی شاد
مرحوم، انوار حسین انوار مرحوم، دکتر حامد خان حامد مرحوم، دکتر
زبیده صدیقی مرحومه، فیض الحسن فیضی مرحوم، سید صفی حیدر
دانش مرحوم، حکیم یحیی خان شفاء مرحوم، دکتر سید محمد اکرم اکرام،
پیر نصیرالدین نصیر، حسن سلمان رضوی، دکتر الیاس عشقی، دکتر
عاصی کرنالی، دکتر آفتاب اصغر، دکتر معین نظامی، بشیر حسین ناظم،
فضل الرحمن عظیمی، سرور انبالوی، عارف جلالی، مقصود جعفری،
دکتر خیال امروہوی، دکتر صابر آفاقی، دکتر یامین خان لاهوری،
دکتر اسلم انصاری، نیسان اکبر آبادی، ظفر اکبر آبادی، انور مسعود،
ضیاء محمد ضیاء، محمد جان عالم، نصرت زیدی، ظہیر عالم زیدی،
دکتر محمد سرفراز ظفر، حسین انجم، رضیہ اکبر، فاترہ زہرا میرزا،
حافظ مظہر الدین مرحوم، حافظ محمد ظہور الحق ظہور، فضل الہی
بہار، قزلباش و ده‌ها فارسی گویان دیگر هستند.

برای حسن ختام باید اذعان داشت که زبان و ادبیات فارسی در واقع
میراث مشترک این منطقه است که شامل ایران، افغانستان، تاجیکستان
و سایر کشورهای آسیای میانه و قفقاز و شبه قاره است این وظیفه
علمی، اجتماعی و انسانی همه مردم این منطقه است که برای حفظ و
حراست میراث تاریخی و فرهنگی و ادبی خود کوشا باشیم.
همکاری‌های دو جانبه و چند جانبه میان کشورهای منطقه در ترویج و
اشاعه زبان و دانش فارسی زمینه مساعدی را در سال‌های آینده فراهم
خواهد کرد.

مختصر لغتنامه دانش، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان - اسلام آباد.

منابع:

- ۱- آغاز و ارتقای زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره (فارسی)، دکتر ظہور الدین
احمد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، ۲۰۰۰ م.
- ۲- پاکستان میں فارسی ادب (اردو)، دکتر ظہور الدین احمد، یونیورسٹی بک
ایجنسی، لاهور، بی تا.
- ۳- فارسی گویان پاکستان (فارسی)، دکتر سید سبط حسن رضوی، مرکز
تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد ۱۹۷۴ م.
- ۴- مجله‌های فارسی زبان هلال (کراچی) پاکستان مصور (اسلام آباد) دانش
(اسلام آباد) (شماره‌های عیدیه).
- ۵- یادداشت‌های شخصی نگارنده.

دکتر سید وحید اشرف، دکتر ولی الحق انصاری، محمد صابر
ابوہری، دکتر رئیس احمد نعمانی، پروفیسور محمد صدیق.
تردیدی نیست که در سراسر کشور هند امکان دارد که صدہا
فارسی گویانی در عصر حاضر آثاری سروده و حتی چاپ و منتشر کرده
باشند، اما متأسفانه کمتر مجموعه‌های شعری و آثار چاپ شده آنها در
دسترس ما بوده است. پس از این بابت پوزش می‌طلبیم. وضع بنگالادش